

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online) tijdschriften van Boom uitgevers zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd. Alle artikelen die echter langer dan vijf jaar geleden zijn gepubliceerd, zijn vrij beschikbaar voor download en hergebruik. Toestemming van de uitgever is dan niet meer nodig.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this article may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of the publisher.

abonnementen@boom.nl
www.boom.nl

Boeken

Toen ik geboren werd, was ik er zelf niet bij: psychoanalytische beschouwingen over het autisme

Bespreking van

Janssens, M. (red.) (2023). *Autismen — Lichaam, Archè, Polis (Psychoanalytische Perspectieven 41/03)*. Gent: Department of Psychoanalysis and Clinical consulting.

WITOLD VAN RATINGS

Hoe verhoudt de psychoanalyse zich tot het autisme? De vraag laat zich niet eenduidig beantwoorden. «Het» autisme suggereert een zekere homogeniteit, terwijl we misschien beter van twee autismen kunnen spreken. Psychoanalytici zijn immers al lang vertrouwd met het autisme als een ernstige vroegkinderlijke problematiek. Bij dit «klasieke» autisme gaat het om zeer vroeg in de ontwikkeling getroffen patiënten die er niet in slagen om als Ik levendig te worden in de verhouding tot een ander. Recenter verscheen daarnaast de biomedisch en gedragsmatig gekaderde autismespectrumstoornis (ASS) op het toneel, met een veel breder scala aan diagnostische criteria. Het is een ontwikkeling die we ook in onze spreekkamers terugzien, waar patiënten in deze diagnose een identiteit vinden of een oplossing bevroeden voor een diepgevoelde eenzaamheid en «anders-zijn».

Als gastredactrice van dit themanummer van het tijdschrift *Psychoanalytische Perspectieven*¹ verzorgde Mileen Janssens een rijke bloemlezing van mogelijke positioneringen van psychoanalytisch geïnspireerde clinici ten aanzien van «de autismen». De auteurs schreven over hun werk in instellingen voor mensen met mentale beperkingen en/of psychose (Pierre Delion, Eva Rimaux, Barbara Haverhals, Ariane Hofmans); voor kinderen (Bernard Golse, Didier Houzel, Mileen Janssens); of in het buitengewoon/speciaal onderwijs (Jeroen Donckers). Zij vertrekken overwegend vanuit een objectrelationeel kader en vanuit de institutionele psychotherapie,² waardoor deze uitgave een brede inleiding biedt in de (voornamelijk niet-lacaniaanse) Franstalige literatuur rond het autisme, die in ons taalgebied minder bekend is.

In het werk met autistische patiënten die niet met woorden spreken, vormt het lichaam het belangrijkste klinische aangrijpingspunt. Psychische processen spelen zich hoofdzakelijk af in de vorm van lijfelijke en sensorische gewaarwordingen, al duikt de taal soms ook onverwacht op met de kenmerken van de chaos van het autistisch-zintuiglijke. Dit vraagt, zowel in theorie als in de praktijk, een radicaal andere opstelling van de clinicus, die zich niet kan beroepen op vrije associaties en talig geformuleerde fantasieën. Houzel, Rimaux en Haverhals brengen verschillende elementen aan van een theorie rond het functioneren van het lichaam in het autisme. De overweldigende intensiteit van sensorische gewaarwordingen en de moeizame afstemming hiertussen

maken het autistische lichaamsbeeld en de lichaamsgrens weerloos en permeabel. Dit heeft afgrondelijke archaïsche angsten tot gevolg die noodzaken tot de constructie van een kunstmatige begrenzing of < tweede psychische huid >. Het is die autistische oplossing of afweer die, secundair dus, als manifeste isolatie, verstarring en entropie aan de omgeving verschijnt.

In verschillende bijdragen wordt duidelijk hoe zich die brute lichamelijkeheid in de klassieke autismekliniek voordoet: huilen, wiegen, kreunen, roepen en omhelzen komen in de plaats van het spreken te staan. Wie dit werk wil doen, schrijft Janssens in haar klinisch vignet (< Kevin >), moet beschikken over de bereidheid en intuïtie om met het kind in het diepe te springen en zich mee te laten wervelen in de psychische chaos, of die nu de vorm aanneemt van doodse of paradijselijke stilte of van kolkende driftmatigheid. Het lichaam staat ook centraal in de < packing > beschreven door Hofmans: deze vorm van zorg, waarbij de patiënt wordt gewikkeld in handdoeken en dekens, is een < psychisch-ruimtelijke ingreep > dicht op de huid die patiënten helpt om lichamelijke ervaringen te < psychiseren >, en op die manier een proces van subjectivering in gang te zetten.

Vrijwel alle auteurs benadrukken de archaïsche aard van de autistische problematiek als een < verwonding > op de basaalste psychische niveaus. We zouden kunnen spreken van een ont koppeling tussen het < fysiek > en het < psychisch > geboren worden, of in de treffende woorden van een patiënt van Golse: < Toen ik geboren werd, was ik er zelf niet bij > (p. 321). Dat archaïsche karakter van de pathologie dwingt de therapeut tot creatieve kunstgrepen om toch iets van overdracht, interpretatie en subjectivering te faciliteren. Op dit gebied getuigen de bijdra-

gen van een klinische virtuositeit die dit themanummer niet alleen relevante lectuur maakt voor klinici die met autisme (willen) werken, maar die ook handvatten biedt in het werk met verwante problematieken, zoals schizofrenie, borderline, bepaalde hechtingsstoornissen en vroegkinderlijke depressie. Wellicht sluimert er in de archaïsche diepte van ieder mens een autistische dimensie?

Dit brengt ons tot slot bij de < polis > of de politieke dimensie van de autismekliniek. Verschillende bijdragen stellen de institutionele omkadering centraal als mogelijkheden-voorwaarde voor het werk met het autisme. Rimaux beschrijft hoe alleen de verbinding via het collectief, via het voorbereiden van gezamenlijke feestvieringen, een jongvolwassen patiënt in staat stelde om zijn stereotypieën te differentiëren. Delion benadrukt dat de karakteristieke vormen van overdracht in het autisme, die een aanklappende kwaliteit kunnen hebben, maar ook de ander volledig buitenspel kunnen zetten, vragen om een < transferentiële constellatie >. Dit houdt in dat de teamleden in een instelling de verschillende overdrachten samenbrengen om betekenissen te genereren rondom een archaïsch getroffen patiënt. Het is een dergelijke omkadering die de verzorgenden toelaat om vervloeiende en vernietigende projecties te (ver)dragen. Het moge duidelijk zijn dat een dergelijke constellatie slechts kan functioneren op voorwaarde dat men veilig kan spreken over pijnlijke overdrachten, en dus wanneer men ook de instelling zelf verzorgt.

Donckers wijst eveneens op de moedeloosheid die de overdracht van kinderen met een ASS-diagnose kan teweegbrengen bij de omgeving. Wie bij elke afwijking van de autistische routines stuit op een archaïsche driftbui, voelt zich al gauw gedwongen zich

te voegen naar de rigide dictaten van het autisme: iets wat de auteur treffend beschrijft als ‘een totalitarisme op individuele schaal’ (p. 310). De meest pertinente vraag is dan niet zozeer hoe wij het autisme behandelen, maar vooral hoe wij de effecten van het autisme op de omgeving behandelen, opdat de noodzakelijke aandacht, flexibiliteit en draagkracht binnen de voorziening en binnen de samenleving intact blijft. In een maatschappelijke context waarin overdrachtelijke psychotherapeutische instellingen onder druk staan, is de ontwikkeling van een dergelijke ‘mentale instelling’ des te urgenter. Wie dit themanummer leest, is daarmee alvast goed op weg.

Literatuur

- DELION, P. (2001). Thérapeutiques institutionnelles. In *Encyclopédie Médico-Chirurgicale: Psychiatrie*, 37-930-G-10.
- DELION, P. (2023a). *Pierre Delion on psychopolitics — What is institutional psychotherapy? & The republic of false selves* (vertaald door Matthew Bowker). Manila: Phoenix Publishing House.
- DELION, P. (2023b). *Transference in institutional work with psychosis and autism — The transference constellation* (vertaald door Agnès Jacob). Londen: Routledge.
- JANSSENS, M. (2002). Angers: een netwerk voor kinder- en jongerenpsychiatrie — Deel 1: Achtergronden van baanbreker Pierre Delion. *Psyche*, 14(4), 14-16.
- ROBCIS, C. (2021). *Disalienation — Politics, philosophy, and radical psychiatry in postwar France*. Chicago: The University of Chicago Press.

Noten

- 1 *Psychoanalytische Perspectieven* is een internationaal, meertalig *blind peer-reviewed* vaktijdschrift dat op kwartaalbasis verschijnt. De redactie is verbonden aan de vakgroep Psychoanalyse en Raadplegingspsychologie van de Universiteit Gent.
- 2 De institutionele psychotherapie (IP) is een psychoanalytisch geïnspireerde hervormingsbeweging die opkwam in de Franse psychia-

trie vanaf de jaren vijftig, met François Tosquelles, Jean Oury en Frantz Fanon als grondleggers. De IP is een ‘beweging van gedachten over psychopathologie-in-verhouding-tot-instellingen’ (Janssens 2002) met als centraal uitgangspunt dat de instelling zich zodanig dient te organiseren en continu te herorganiseren dat psychotische en autistische patiënten hun karakteristieke vormen van overdracht kunnen vestigen, door zich ‘zowel fysiek als psychisch, zo vrij mogelijk [te] bewegen, vele heterogene contacten [te] hebben, met verzorgers, patiënten, in therapeutische, culturele en sociale activiteiten’ (Delion 2001). Voor een hedendaagse Engstalige inleiding verwijzen we naar Delion (2023a, 2023b) en de ontstaansgeschiedenis door Robcis (2021).

<https://doi.org/10.5553/PA/259027332025031003012>

Licht in de duisternis

Bespreking van

Dylan Evans (2024). *Inleidend lacaniaans lexicon*. Amsterdam: Sijbbolet.
ISBN 9789491110511, 344 pp., € 29,99

JOS DE KROON

Dit boek van Dylan Evans biedt een uitgelezen kans voor geïnteresseerden in het denken van Lacan. Een naslagwerk van begrippen binnen een bepaald discours is zeer gewenst in de psychoanalyse, met name bij het lacaniaanse denken, dat zeker geen gemeengoed is, ook niet binnen het ruimere veld van psychoanalytische begrippenkaarsers. Er zijn weliswaar vocabularia die aandacht besteden aan specifieke lacaniaanse begrippen, maar deze zijn zeker niet volledig. In enkele gevallen worden bij bekende lemma's uit de psychoanalyse niet alleen freudiaanse uiteenzettingen weergegeven,